

מרח שוון התשע"א

בס"ד

"אשת חיל מי ימצא" – דרך בחירתה של רבקה לפרשת חיי שרה (ע"פ שעורו של הרב אלחנן סמט)

המעשה האנושי הזה, של בחירת האישה, יקבע במידה רבה את אופיו של בית האבות בדור הבא, וממילא השפעותיו נטויות על הדורות הבאים כולם.

את עיוננו נקדיש לסיפור הבאת רבקה אל יצחק שבפרק כ"ד.

גיבורו של סיפור זה, הדמות הראשית המבריחה את כל חלקי הסיפור מראשו ועד לסופו, היא דמותו של עבד אברהם.

הוא ה**בוחר** אישה ליצחק ומביאה אליו, והוא עושה זאת בשום שכל, מתוך מאמץ והשתדלות מרובים ומתוך נאמנות רבה לאדוניו.

בעיון הנוכחי נדון בפעולתו של העבד רק במה שנוגע לבחירתה של האישה המיועדת ליצחק, כלומר לפעילותו בהיותו "על עין המים" (ממילא נעסוק גם בדמותה של רבקה – שלמען צירופה לבית אברהם נעשו כל המאמצים הללו).

ובכן, כיצד יאתר העבד הנאמן את האישה הראויה לבן אדוניו?

אברהם, בהשביעו אותו, לא הנחה אותו כיצד יעשה זאת, אלא נתן לו הנחיה כללית:

2. בראשית כ"ד

(ד) כִּי אֶל אֶרְצִי וְאֶל מוֹלְדֹתַי תֵּלֵךְ, וְלִקְחָתְ אִשָּׁה לְבְנִי לְיִצְחָק.

והנה, אחר מסע של מאות קילומטרים, הגיע העבד אל ארם נהרים, אל עיר נחור.

(י) וַיִּקַּח הָעֶבֶד עֶשְׂרֵה גַמְלִים מִגְּמְלֵי אֲדָנָיו וַיֵּלֶךְ וְכָל טוֹב אֲדָנָיו בְּיָדוֹ וַיִּקֶם וַיֵּלֶךְ אֶל אֶרֶם נְהָרִים אֶל עִיר נְחוּר:

הוא מבריק את עשרת הגמלים העמוסים כל טוב, (יא) מִחוּץ לְעִיר אֶל בְּאֵר הַמַּיִם, לְעֵת עֶרְב, לְעֵת צֵאת הַשְּׂאֵבֹת.

אכן, השכיל העבד להגיע למקום הנכון בזמן הנכון: תפקיד שאיבת המים מן הבאר והבאתם בכד הביתה היה תפקידן של נערות רווקות, ושעת השאיבה הזו הייתה לעת ערב – כאשר בני הבית שבים מעבודתם, ומים טריים נחוצים להם לשתייה ולכל צורכיהם.

לפני העבד מזומנות אפוא כל המועמדות הכלולות בהוראת אברהם – כל הנערות הרווקות בנות עירו של אברהם.

ובכן, כיצד יאתר מתוכן את 'האחת' הראויה ליצחק?

א. מבוא

בפרשתנו מתרחש חילוף דורות בבית האבות: שרה ואברהם מסתלקים, ואת מקומם תופסים רבקה ויצחק;

משפחה אחת מתפרקת ומשפחה אחרת נבנית כהמשך לקודמתה – "דור הולך ודור בא".

החילוף הזה, לא בבת אחת נעשה, אלא בשני שלבים שמרחק של שנים מפריד ביניהם.

תחילה התרחש חילוף הנשים במשפחה – שרה מתה ורבקה נכנסה תחתיה כאשת יצחק וכדמות הנשית החשובה באוהל האבות;

רק לאחר שנים רבות מת אברהם, ויצחק תפס את מקומו.

לחילוף הנשים במשפחה מוקדשים שני הסיפורים הפותחים את פרשתנו, שהם רובה ועיקרה של הפרשה:

לתיאור מות שרה וקבורתה מוקדש הסיפור הראשון (כ"ג, א-כ) שבו 20 פסוקים,

ולסיפור הבאת רבקה וכניסתה לאוהל שרה כאשת יצחק מוקדש הסיפור השני (כ"ד, א-סז) שבו 67 פסוקים.

בסך הכול מוקדשים אפוא 87 פסוקים לחילוף הנשים.

לקראת סיומה של פרשתנו מסופר בקיצור נמרץ על מות אברהם וקבורתו (כ"ה, ז-י),

ובפסוק אחד על עמידת יצחק תחתיו.

1. בראשית פרק כ"ה

(יא) וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יִצְחָק בְּנוֹ וַיֵּשֶׁב יִצְחָק עִם בְּאֵר לְחַי רְאִי:

5 פסוקים מוקדשים אפוא לחילוף הגברים במשפחה.

כיצד ניתן להסביר את הפער הכמותי העצום בין תיאור חילוף האימהות לבין תיאור חילוף האבות?

התשובה היא: חילוף האבות הוא חילוף ביולוגי, ואין הוא זקוק אלא לחותם הבחירה הא-לוהית הנמשכת מאב לבנו.¹

חילוף הנשים, לעומת זאת, הוא מעשה בחירי, והוא תלוי במאמץ אנושי ממושך וממוקד לשם מציאת בת הזוג הראויה לבן הנבחר.

מכאן נובעת אריכות סיפור התורה על כך בפרק כ"ד בפרשתנו.²

² וכך אף בדור הבא של האבות, בסיפור נישואיו של יעקב בפרשת ויצא, סיפור ששורשיו בסוף פרשת תולדות – בציווי יצחק עליו שיקח מבנות לבן, ולא ינהג כעשו שנשא את בנות חת לנשים.

¹ אמנם אף חילוף זה הצריך מעשים אנושיים בשלבים שונים בחיי אברהם – הרחקת הבנים האחרים מעל יצחק (הרחקת ישמעאל – פרק כ"א; הרחקת בני קטורה – כ"ה, א-ו).

אברהם מפנה את העבד אל המקום שממנו בא, אך לא אל משפחתו ואל בית אביו.⁴

די להשוות את דברי אברהם לעבד בסיפורנו לדברי יצחק אל יעקב להלן:

5. בראשית כ"ח, ב

"קום לך פְּדִינָה אֶרֶם בְּיַתָּה בְּתוֹאֵל אַבְי אֲמָךְ וְקַח לְךָ מִשֵּׁם אִשָּׁה מִבְּנוֹת לְבֹן אַחִי אֲמָךְ"
כדי לעמוד על ההבדל בין ההוראות.

אף בבואו אל הבאר, אין העבד בסיפורנו נוהג כיעקב, שבבואו אל הבאר שאל את הרועים:

6. בראשית כ"ט, ה

"הִיִּדְעֶתֶם אֶת לְבֹן בֶּן נַחֲוֹר?"

אדרבה, העבד עורך מבחן המיועד לכל בנות העיר:

7. בראשית כ"ד

(יג) הִנֵּה אֲנֹכִי נָצַב עַל עַיִן הַמַּיִם, וּבְנוֹת אֲנָשֵׁי הָעִיר יֵצְאוּ לְשָׂאֵב מַיִם (יד) וְהִיא הַנְּעֶרֶת אֲשֶׁר אָמַר אֵלַי... אֵתָּה הַכֹּהֵנֶת...

משנמצאה הנערה הראויה, מה עשה העבד?

(כב) וַיִּקַּח הָאִישׁ נָזֶם זָהָב... וַיִּשְׁנֵי צְמִידִים עַל יָדָיָה...
(כג) וַיֹּאמֶר: בַּת מִי אַתָּה...

ברור שמתנתו היקרה של העבד ניתנה לנערה מתוך מחשבה שהיא הראויה ליצחק, ורק אחר כך שאל למוצאה.

מלבי"ם, שאנו מפרשים כדבריו, מבאר שאלה זו ששאל העבד את הנערה "בת מי את?":

8. המלבי"ם

"שאלה זאת לא היה לדעת אם היא ממשפחת אברהם, שלא עלה על לבו כלל שיזדמן שתצא בת ממשפחה זאת... רק שאל לדעת שם אביה וגם אם יוכל להתאכסן שם".

ראוי לציין כאן, כי רוב הפרשנים הראשונים מפרשים כי שאלתו של העבד "בת מי את?" קדמה לנתינת הנזם והצמידים, וכפי שעולה מסיפורו של העבד, והם מתרצים את הסדר בתיאור הכתוב במקומו בדרכים שונות, דחוקות פחות או יותר.

כששמע את תשובתה, שמח העבד והודה לה' על שנתן לו יותן מאשר שאל והנחה אותו אל "בית אחי אדני":

9. בראשית כ"ד

(כו) וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנָי אַבְרָהָם אֲשֶׁר לֹא עָזַב חֶסְדּוֹ וְאֶמְתּוֹ מֵעַם אֲדֹנָי אֲנֹכִי בְּדֶרֶךְ נַחְמֵי יְהוָה בֵּית אַחִי אֲדֹנָי:

וכדברי מלבי"ם:

⁴ כך פירשו ראב"ע וכנראה גם רש"י (בפירושו לפסוק ז), אך רשבי"ם סבור ש"מולדת" פירושו "קרוב", ואילו רמב"ן מתלבט בין שני הפירושים. (אמנם מבחינה עניינית מודים רש"י וראב"ע, בפירושיהם לפסוק יד, שהעבד חיפש בת ממשפחתו של אברהם דווקא, משום שלכך התכוון אברהם.)

אם אברהם לא התכוון לנערה ממשפחתו דווקא, מדוע שלח את העבד לארצו ולמולדתו? לכאורה די לו בכך שהעבד לא יקח מבנות הכנעני אלא ירחיק לעיר כלשהי מחוץ לארץ כנען! על כך עונה ר"י אברבנאל כי בחרן ישבו בני שם, ובה ישבה גם משפחתו של אברהם, ואשה משם "תדמה בטבעה ותכונתה לטבע בני ולתכונתו, וזו היא הצלחת הזיווג, רוצה לומר, הסכמת האיש ואשתו בטבעיהם". כלומר, אברהם חפץ בהתאמה תרבותית בין האשה הנבחרת לבין בנו, וזו תימצא דווקא בבנות ארצו ומולדתו.

ראוי לציין, כי הפירוש שאנו מציעים כאן אינו כפי מה שפירשו הראשונים (רש"י, רשבי"ם, ראב"ע, רד"ק, חזקוני, ועוד) אבל הוא תואם את פירושם של בעל העקדה ושל מלבי"ם.

ב. האם נצטווה העבד לקחת בת ממשפחת אברהם?

כדי להבין נכונה את כוונת העבד במעשיו "על העין", יש להקדים ולברר את השאלה הבאה:

האם באמת כלולות כל נערות העיר בהוראת אברהם:

"כִּי אֶל אֶרְצִי וְאֶל מוֹלְדֹתַי תֵּלֵךְ, וְלִקְחַתְּ אִשָּׁה לְבְנִי לְיִצְחָק",
או שמא התכוון אברהם לאחת מבנות משפחתו דווקא?

ספק זה מתעורר בנו מפני סיפור העבד במחציתו השנייה של סיפורנו, שבו הוא מוסר את הוראת אברהם בלשון זו:

3. בראשית כ"ד

(לו) וַיִּשְׁבַּעֵנִי אֲדֹנָי לֵאמֹר לֹא תִקַּח אִשָּׁה לְבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אֲנֹכִי יֹשֵׁב בְּאֶרְצוֹ: (לח) אִם לֹא אֶל בֵּית אַבְי תֵּלֵךְ וְאֶל מִשְׁפַּחְתִּי וְלִקְחַתְּ אִשָּׁה לְבְנִי: (לט) וַאֲמַר אֶל אֲדֹנָי אֵלֵי לֹא תֵלֵךְ הָאִשָּׁה אַחֲרַי: (מ) וַיֹּאמֶר אֵלַי יְהוָה אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנָיו וַיִּשְׁלַח מַלְאָכּוֹ אֵתְךָ וְהִצְלִיחַ דְּרָכְךָ וְלִקְחַתְּ אִשָּׁה לְבְנִי מִמִּשְׁפַּחְתִּי וּמִבֵּית אַבְי: (מא) אֲזַ תִּנְקַח מֵאֵלַתִּי כִּי תְבוֹא אֶל מִשְׁפַּחְתִּי וְאִם לֹא תִתְּנוּ לְךָ וְהִיִּתְּ נָקִי מֵאֵלַתִּי:

התשובה לשאלה זו תלויה בהתייחסות הפרשן אל השינויים הרבים בנאום העבד בבית בתואל באופן כללי:

האם על הפרשן להניח שקיימת התאמה כללית בין תיאור הכתוב במחצית הראשונה של הסיפור לבין החזרה עליו בנאום העבד, או שמא עליו לפרש את השינויים הרבים בנאום כשינויים מגמתיים שעשה העבד במודע, כדי להשיג את מטרתו – את הסכמת המשפחה לזיווג המוצע.

בין המפרשים הראשונים יש שראו בהבדלים אלו שינויים מגמתיים שעשה העבד (אמנם הם לא פירשו באופן שיטתי, אלא פירשו שינוי אחד או כמה שינויים),

ויש שטענו כי אין לייחס לשינויים אלו משמעות, ובכך פטרו עצמם מן הצורך להתאים בין סיפור העבד לסיפור הכתוב.

הנה דברי רד"ק:

4. רד"ק לפסוק לו

"האמת כי הוא סידר להם הדברים כולם כאשר היו, ולא נוכל לתת טעם לכל החסרים והמלאים, כי רבו... ובשנות הדברים האלו, יש בהם שינוי מילות, אבל הטעם אחד, כי כן מנהג הכתוב: בהישנות הדברים, שומר הטעמים, אבל לא המילות".

לדידנו אין כאן ספק כלל.

המשווה את דברי העבד לסיפור הכתוב בדרך שיטתית, יגלה בנקל כי להבדלים הרבים – עשרים הבדלים ויותר הכוללים הוספות, השמטות ושינויים – ישנו מכנה משותף:

כולם מכוונים לאוזניהם של בני משפחת אברהם – כדי למצוא חן בעיניהם,

לטשטש הבדלי אמונות ודעות, ולהביאם למסקנה כי:

5. בראשית כ"ד

(נ) מֵה' יָצָא הַדָּבָר, לֹא נוֹכַח דָּבָר אֶלְיָךְ רַע אוֹ טוֹב.

חלק מן ההבדלים הללו קשורים זה בזה ונובעים זה מזה, ודבר אינו מקרי.³

אף החלפת דברי אברהם לעבד "אֶל אֶרְצִי וְאֶל מוֹלְדֹתַי" במילותיו של העבד "אֶל בֵּית אַבְי... וְאֶל מִשְׁפַּחְתִּי" אינה מקרית.

³ כאמור, הפרשנים הראשונים – רש"י רמב"ן ונוספים – הטעו בדבריהם טעמים של הבדלים בודדים בנאום העבד, והבאים אחריהם – כגון ר"י אברבנאל ובעל העקדה הוסיפו על דבריהם. המפרשים בדורות האחרונים – כגון מלבי"ם – כבר ביארו את ההבדלים ביאור שיטתי.

אם נשלח העבד אל משפחת אברהם, מדוע הוא עורך מבחן לכל בנות העיר?

התשובה על כך היא שמבחנו של העבד לפי תיאורו לבני המשפחה לא היה אלא דרך לאיתור בת ממשפחתו של אברהם!

דבר זה לא בפירוש נאמר, אלא הוא נובע מן ההקשר.

תפילתו אל ה' היא מעין תנאי שהוא עושה עמו, שהנערה שתנהג כפי הסימן שהוא קובע לעצמו "הוא האשה אשר הכיח ה' לְכוּ אֲדֹנָי", כלומר בת המשפחה!

כדי לעמוד על ההבדל בין תפילת התחנון המקורית של העבד לבין ציטוטה כתנאי עם ה', נשווה:

12. בראשית כ"ד

התפילה המקורית: (יב) ה' אֱ-לֹהֵי אֲבֹרְהָם, הִקְרָה נָא לְפָנַי הַיּוֹם וְנַעֲשֵׂה חֶסֶד עִם אֲדֹנָי אֲבֹרְהָם.
הציטוט: (מב) ה' אֱ-לֹהֵי אֲבֹרְהָם, אִם יִשְׁׁךְ נָא מִצְלִיחַ דְרָכֵי אֲשֶׁר אָנֹכִי הֹלֵךְ עֲלֶיךָ.

אולם אם כך הדבר, שהמבחן שעשה העבד אינו אלא סימן מוסכם בינו לבין א-לוהיו לזיהוי האישה המיועדת ממשפחת אברהם, חייב הסימן הזה להתגשם בדייקנות כפי שנקבע!

אך הרי לא כך היה במציאות:

13. בראשית כ"ד

הנערה הייתה אמורה לענות לבקשתו של העבד במילים: (יד) וְהִזָּה הַנַּעֲרָה אֲשֶׁר אָמַר אֵלַיהָ הִטִּי נָא כַדָּךְ וְאֶשְׁתָּה וְאֶמְכָּרָה שְׂתָה וְגַם גַּמְלִינָה אֲשֶׁקָה אֶתְּךָ לְעַבְדְּךָ לְצַחֵק וּבָה אֲדַע כִּי עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם אֲדֹנָי:
ובפועל היא ענתה לו:

(יח) וַתֹּאמֶר שְׂתָה אֲדֹנָי וַתִּמְהַר וַתִּכְדֶּה עַל יְדָה וַתִּשְׁקָהוּ:
ורק אחר שכליתה להשקותו –
(יט) וַתֹּאמֶר: גַּם לְגַמְלִינָה אֲשָׁאֵב עַד אִם כָּלוּ לְשֵׁתֶיךָ.⁷

אמנם בתיאורו של העבד לפני בני המשפחה אין הפרש כזה בין קביעת הסימן לבין התממשותו.

על בקשתו של העבד עונה הנערה בתיאורו:
(מו) שְׂתָה וְגַם גַּמְלִינָה אֲשֶׁקָה.

מה פלא אפוא, אם על תיאור היענות כה מרשימה של ה' לתנאים שהציב העבד, מגיבים לבן ובתואל בהתפעלות אמת: (נ-נא) מֵה' יִצְאָה הַדְּבָר לֹא נוֹכַל דְּבַר אֱלֹהִים רַע אוֹ טוֹב... וְהָיָה אִשָּׁה לְכוּ אֲדֹנָי, כִּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה'!⁸

הקושי השני הוא שהעבד נתן את מתנותיו לנערה עוד בטרם ידע בוודאות שהיא בת המשפחה.⁹

קושי זה פותר העבד בנקל:

הוא פשוט הופך בדבריו את סדר המעשים מכפי שהיה: קודם

(מז) וְאֶשְׁאֵל אֶתְּךָ וְאֶמְרָה בְּת מִי אַתְּ וַתֹּאמֶר בְּת בְּתוֹאֵל בֶּן נָחוֹר אֲשֶׁר יִלְדָה לוֹ מִלְכָּה

⁷ שאלה זו קשה לכל מי שיפרש את מעשה העבד כ"ניחוש". וראה להלן בסעיף הבא.

⁸ דברינו כאן מכוונים, באופן כללי עם דבריה של נחמה ליבוביץ ע"ה בעיונה לפרשתנו "מה יצא הדבר", עיונים חדשים בספר בראשית, עמ' 172-173. ומעין דברים אלו כתב מלבי"ם בביאורו לפסוקים מב-מד.

⁹ דבר זה אינו מסתבר אף למי שמכתיב תנאים לא-לוהים, שהרי מי ערב לו שא-לוהים נענה לתנאיו, וזימן באמת את בת המשפחה?

10. מלבי"ם

"ראה שנזדמן מה שלא ביקש כלל, שנערה זו תהיה ממשפחת אברהם... וזהו שאמר: 'אנכי בדרך' – שלא התכוונתי כלל אל 'בית אחי אדני', ובעודי בדרך, בלתי חושב כלל לבוא אל הבית הזה – יחני ה'" לשם בהשגחתו".

מסתבר כי העבד ראה בהיענות המיוחדת הזו של ה' לתפילתו, שזימן לו דווקא את רבקה בת משפחתו של אברהם, רמז לכך שעליו לעשות שימוש בדבר במאמציו לשכנע את בני המשפחה כי "מֵה' יִצְאָה הַדְּבָר".

כעין זאת כתב בעל העקדה:

11. בעל העקדה (שער כב)

"מה שזכר (- העבד) בדבריו 'אם לא אל בית אבי תלך'... מה שלא זכר זה אברהם בצוואתו כלל, זה הוצרך להוסיף, למה שנתחדש אליו זה ההזדמנות הנפלא מהיות העלמה היוצאת – ממשפחתו. כי ראה שיאות מאד, שיבינו ממנו שלא הזהירו (- אברהם)... רק לחזור על משפחתו ובית אבי ראשונה".

ולפיכך, בסיפורו להם הוא משנה את טיבו של האירוע שינוי יסודי, בספרו להם שאברהם שלחו אל 'משפחתו ואל בית אביו' למצוא אישה לבנו.

בכך הוא משיג שני הישגים:

ראשית, יש בכך כדי לקרב את דעתם של בני המשפחה לדעתו של אברהם ולתחנן להם.⁵

שנית, יש בכך ללחוץ עליהם לחץ מוסרי, שכן סירובם יעמיד את העבד בפני שוקת שבורה.

לפי דבריו, אברהם לא אפשר לו לקחת אישה שלא מבנות המשפחה.

דבר אחרון זה אומר העבד בפירוש, כשהוא מצטט דו-שיח בינו לבין אדונו, שהוא שונה במהותו ממה שהיה בפועל: - מקור 3 - (לט) וְאֶמְרָה אֵל אֲדֹנָי: אֵלֵי לֹא תֵלֵךְ הָאִשָּׁה אַחֲרָי;
(מ) וַיֹּאמֶר אֵלֵי: ה' אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנָיו יִשְׁלַח מַלְאָכּוֹ אֵתְךָ וְהַצְלִיחַ דְרָכְךָ, וְלִקְחַת אִשָּׁה לְבְנִי מִמִּשְׁפַּחְתִּי וּמִבֵּית אָבִי.
(מא) אַז תִּנְקַה מֵאֲלֹתַי כִּי תְבוֹא אֵל מִשְׁפַּחְתִּי, וְאִם לֹא יִתְּנוּ לְךָ וְהָיִיתָ נָקִי מֵאֲלֹתַי.

המשווה דו-שיח דמיוני זה לדו-שיח האמיתי המובא בפסוקים ה-ח לא יוכל להכחיש שהעבד מוסר כאן אירוע שונה מהותית מן האירוע המתואר בלשון הכתוב, וגם המגמתיות של השינויים ברורה לחלוטין.⁶

השינוי המשמעותי הזה שעשה העבד בהוראת אברהם ובדו-שיח שבא בעקבותיו, העמיד בפניו שני קשיים, שעליו היה להתגבר עליהם באמצעות עוד שני שינויים (לפחות) שעשה בהמשך סיפורו:

הקושי הראשון הוא זה:

⁵ כדברי בעל העקידה.

⁶ הדיון בדו-שיח המקורי היה ביחס לשאלה "אולי לא תאבה האשה ללכת אחריי" ואין בו כל דיון על המשפחה. העבד מסיט את הדיון למשפחה, תוך השמטת "לא תאבה": "אולי לא תלך האשה אחריי" – מטעם המתפרש בפסוק הבא: "כי תבוא אל משפחתי, ואם לא יתנו לך...". כמוכן שבדברי העבד הללו יש שינויים נוספים שמגמתם אחרת, והמעניין יגלה אותם על נקלה.

ראוי לציין, שבעל העקדה ומלבי"ם פירשו ההפך מדברינו למעלה: הלחץ שהשיג העבד על המשפחה בהציגו את דרישת אברהם לקחת אישה לצחק דווקא ממשפחתו, היה בכך ש"הודיעם שאם לא יתנו לו, הוא נקי מאלתו, כדי שיחשבו שהכל מותר אחר כך" (לשון בעל העקדה).

ואף על פי כן, בשעה שרבקה רצה הלך ושוב אל הבאר לשאוב לכל גמליו, נאמר על העבד:
(כא) וְהָאִישׁ מִשְׁתָּאָה לָּהּ מִחְרִישׁ לְדַעַת הַהֲצִלִים הִ' דָּרְכוּ אִם לֹא.

והכוונה:
המבחן עדיין לא הסתיים, ורק עם סיומו, כאשר תשלים לשאוב לכל הגמלים, ידע העבד בוודאות כי אכן הצליח ה' דרכו.¹¹

כמו שאומר ר' עובדיה ספורנו:

16. הספורנו

"ההצליח ה' דרכו" – אם יהיה זה על צד הטוב והחסד הגמור. אם לא' – ושיהיה כל זה לתקוות איזה שכר".

כלומר, אף לו הייתה הנערה מסיימת את פעולתה, אך מבקשת תמורה על עבודתה הקשה, היה מתברר שלא היא הנערה המבוקשת.

משמע אפוא, שאין חשיבות למילים המדויקות שנאמרו בדו-שיח שבין העבד לנערה, ואף לא לאופייה הכללי של ההתרחשות שאינו זהה למה שהתנה העבד, אלא העיקר הוא התוכן המהותי.

אין זה אפוא סימן טכני, מעין "ניחוש", אלא מבחן מהותי.

ובכן, מהו תוכנו של מבחן זה?

רש"י פירש בפשטות:

17. רש"י

"אתה הכחת" – ראוייה היא לו, שתהא¹² גומלת חסדים, וכדאי היא ליכנס בביתו של אברהם.

ור"י אברבנאל מוסיף-מרחיב דברים אלו:

18. ר"י אברבנאל

אמר זה, לפי שהיה אברהם כל ימיו מכניס אורחים ומאכילם ומשקה אותם, ולכן בהיות כלתו אשת בנו נדיבת רוח כמוהו, יהיה חסד גדול לאברהם...

את הכנסת האורחים של אברהם פגשנו כבר בפרשת וירא, אמנם בנסיבות שונות לגמרי של צורכי אירוח.

אברהם, איש עשיר ונשוא פנים, מארח שלושה הולכי רגל באמצע היום, והללו זקוקים אז לסעודה ולמנוחה;

רבקה, נערה צעירה, מתבקשת להשקות שיירה של עשרה גמלים ורוכביהם שהגיעו לעת ערב אל בארה של העיר.

אין מדובר כאן (בשלב זה) באירוח בבית המארח, ולא בהצעת סעודה לאורחים, אלא רק בנתינת מים, הרבה מים.

אולם הבדלים אלו אינם עקרוניים, כפי שאומר ר"א:

19. ר"י אברבנאל

"כי מי שיהיה נדיב בדבר מועט שיש בידו (- מים), יורה על תכונת הנדיבות אשר בו, כמו שיורה לעשיר מתנה רבה שיתן".

¹¹ דומה כי העבד חשש מן האפשרות שהנערה תתעייף באמצע פעולתה, ותציע לעבד כי ימצא לה מחליפה. או אז יתברר שלא עמדה במבחן בשלמות הראויה, ויהיה צורך להמשיך ולחפש נערה אחרת.

¹² רמב"ן מצטט את דברי רש"י הללו כך: "שהיא גומלת חסדים", ונראית גרסתו.

ואחר שענתה לו כי היא בת בתואל –

וְאִשִּׁים הֵנִזֶם עַל אֶפֶה וְהַצְמִידִים עַל נְדִיָּה.¹⁰

המלבי"ם, שבדרכו אנו צועדים בעניין הנידון כאן, כותב:

14. המלבי"ם בפירושו לפסוק מז

"באמת נתן לה הנזם והצמידים קודם ששאל בת מי היא, כי לא חשב כלל לקחת אישה ממשפחת אברהם. אבל לפי מה שאמר להם שרצה דווקא ממשפחת אברהם, הוכרח לומר ששאל תחילה ואחר כך נתן".

הבה נסכם ונאמר אפוא, כי בנוגע לשאלה ששאלנו, כיצד איתר העבד את האישה הראויה ליצחק, אין לקחת בחשבון את דברי העבד שנאמרו לבני המשפחה, ועל שאלתנו יש לענות אך ורק מתוך דברי הכתוב בתיאור המעשים עצמם.

ג. "אשת חיל מי ימצא"

כך אפוא פועל העבד כדי לאתר את האישה הראויה ליצחק:

15. בראשית כ"ד

(ב) וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדָנִי אֲבָרְכֶם הַקְּרָה נָא לְפָנַי הַיּוֹם וְעֲשֵׂה חֶסֶד עִם אֲדָנִי אֲבָרְכֶם: (יג) הִנֵּה אֲנִכִּי נֹצֵב עַל עֵין הַמַּיִם וּבְנוֹת אֲנָשֵׁי הָעִיר יֹצְאוֹת לְשָׂאֵב מַיִם: (יד) וְהָיָה הַנֶּעֱרָךְ אֲשֶׁר אָמַר אֵלַיָּה הֵטִי נָא כַדָּךְ וְאַשְׁתָּהּ וְאִמְרָה שְׁתֵּה וְגַם גִּמְלִיךָ אֲשַׁקֶּה אֹתָהּ הַכַּחַת לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק וְבָהּ אֲדַע כִּי עֲשִׂיתָ חֶסֶד עִם אֲדָנִי:

האם כוונת העבד היא לכך, שלכשיתקיים הסימן שהוא קובע עתה לעצמו, יראה בכך אות משמים שזו האישה – מעין ניחוש?

לא ניתן לפרש כך, משום ש'הסימן' שקבע העבד לעצמו לא נתקיים כלשונו:

א. השינוי מתחיל כבר במעשיו של העבד:

אין הוא אומר לרבקה "הטי נא כדך ואשתה" כפי שקבע בתנאו, אלא הוא משנה את לשונו ואומר:
(יז) וְנִרְךָ הָעֶבֶד לְקִרְאָתָהּ וַיֹּאמֶר הִגְמִיאֵנִי נָא מְעַט מַיִם מִכַּדָּךְ:

ב. תשובתה של רבקה שונה מהותית ממה שנקבע ב'סימן': היא עונה אך שתי מילים –

(יח) וַתֹּאמֶר שְׁתֵּה אֲדָנִי וְתַמְהַר וְתִכְדָּךְ כַּדָּה עַל נְדִיָּה וַתִּשְׁקֶהוּ: ואינה מזכירה את הגמלים.

רק לאחר שכילתה להשקותו היא מציעה להשקות גם את הגמלים:

(יט) וַתָּכַל לְהַשְׁקֹתוֹ וַתֹּאמֶר גַּם לְגִמְלֶיךָ אֲשַׁאֵב עַד אִם פְּלוּ לְשֵׁתֹת:

ג. לשון ההצעה "גם לגמליך אשאב עד אם פלו לשתי" (פסוק יט) – שונה ממה שקבע העבד.

¹⁰ כך כבר פירש רש"י לפסוק מז: "וואשאל ואשים" – שינה הסדר, שהרי הוא תחילה נתן ואחר כך שאל. אלא שלא יתפשוהו בדבריו ויאמרו: היאך נתת לה, ועדיין אינך יודע מי היא? אמנם כפי שכבר הזכרנו (וראה גם בדברי רש"י לפסוק כא) רש"י סבר שהעבד חיפש דווקא בת ממשפחת אברהם. ובכן, מדוע אפוא נתן לה את המתנות בטרם ידע כי היא ממשפחת אברהם? על כך עונה רש"י בביאורו לפסוק כג: "וויאמר בת מי אתי" – לאחר שנתן לה שאלה, לפי שהיה בטוח בזכותו של אברהם שהצליח הקב"ה דרכו. וכוונתו: שהצליח ה' דרכו, והנערה היא אכן בת משפחתו של אברהם. אבל בני המשפחה לא יבינו את ביטחוננו זה ויהיו תמהים עליו, ועל כן שינה להם הסדר.

כאמור, רוב הפרשנים סבורים שלא כדברי רש"י ושלא כדברי מלבי"ם, אלא שדברי העבד בפסוק מז הם המשקפים את מה שאירע בפועל.

והרי זהו מנהגו של עולם, שמה שלא נתבקשת – אינך מציע, מה עוד שמדובר בהצעה שיש עמה טורח כה מרובה וכה ממושך.

ובכן, לו כך היה קורה, מה רבה הייתה האכזבה ומה גדול היה מפח הנפש. ולאן היה פונה העבד בהמשך דרכו?

אולם תפילתו של העבד נתקבלה מייד, עוד בטרם סיים את תפילתו:

22. בראשית כ"ד
(טו) וַיְהִי הוּא טָרִם כְּלֵה לְדַבֵּר, וַהֲנִי רִבְקָה יֵצֵאת...¹³

לקיים מה שאמר הנביא:

23. ישעיהו ס"ה, כד

וַהֲנִי טָרִם יִקְרָאוּ, וַאֲנִי אֶעֱנֶה עוֹד הֵם מְדַבְּרִים, וַאֲנִי אֶשְׁמַע.

מעתה, כיוון שהעבד אינו קובע "סימן" שתמי אלא מצייב מבחן אופי לבחירת הנערה הראויה ליצחק, ממילא אין חשיבות לכלל ההבדלים שצינו בראש סעיף זה, בין מה שקבע העבד לבין מה שאירע במציאות בפועל.

מהות המבחן שערך העבד לא השתנתה מפני שינוי המילים, ואדרבה:

המעייין דק ההבחנה יגלה, שכל ההבדלים בין דברי העבד בתפילתו לבין האירוע הממשי, כולם מכוונים לדבר אחד: שרבקה עמדה במבחנו של העבד יותר ממה שציפה הלה, ועל כן ניתן לומר שתפילתו של העבד נענתה עוד יותר ממה שביקש.

שלושה הבדלים מצאנו בין דברי העבד לבין ההתרחשות בפועל, ובשלושתם ההתרחשות עולה על המצופה:

א. השינוי שעשה העבד בלשון הבקשה: "הגמלאיני נא מעט מים מכדך" – מגדיל את ניסיונה של הנערה. שהרי ההלך אינו מבקש ממנה אלא מעט מים, ומה לה להציע לו מים רבים לכל גמליו?

ב. הנערה אינה עונה "שתה" סתם כך, אלא "שתה אדני", ובכך היא מגלה דרך ארץ בפני זקן נשוא פנים שאין היא מכירה אותו.

ג. הזמן שבו הציעה רבקה להשקות את הגמלים, רק לאחר שכילתה להשקות את העבד ולא יחד עם תשובתה המיידית לבקשתו, נידון בדברי הפרשנים, והדעות השונות – שכולן רואות בכך שבת גדול לנדיבותה של רבקה ולרגישותה האנושית – הובאו בעיונה של נחמה ליבוביץ "מה יצא הדבר", עיונים בספר בראשית, עמ' 172-173 (וכן עמ' 175).

ד. מהו חלקו של אברהם במבחן שקבע העבד?

ניכר מסיפורנו כי העבד תכנן מראש לערוך מבחן לבנות העיר כדי למצוא את האישה הראויה ליצחק. מה מקורה של תכניתו?

ניתן לענות, שדבר זה הורה לו אברהם לעשות, והתורה קיצרה ולא כתבה זאת בתיאור השבועה שהשביע אברהם את העבד (בפסוקים א-ט).

ברם תשובה זאת קשה, שכן ניתן היה לרמוז להוראה מעין זו של אברהם, בלא להאריך כלל.

ובכל זאת מתבלט דמיון בין מנהגו של אברהם בהכנסת אורחים לבין זה של רבקה:

20. הכנסת האורחים של אברהם מול רבקה אברהם (פרק י"ח)

וַיִּמְהַר אַבְרָהָם הָאֱהָלָה אֶל וַתִּמְהַר וַתִּרְדַּךְ פְּדָה...
שָׁרָה
וַיֹּאמֶר: מִהָרִי...
וְאֵל הַבָּקָר רָץ אַבְרָהָם... וַתִּרְץ עוֹד אֶל הַבָּאָר לְשָׂאב...
רַבְקָה
וַתִּמְהַר וַתִּרְדַּךְ פְּדָה אֶל
הַשְּׂקֵת
וַתִּרְץ עוֹד אֶל הַבָּאָר לְשָׂאב...

ואכן, לא רק את תכונות הנדיבות והכנסת האורחים רואה ר"י אברבנאל במעשיה של רבקה, אלא תכונה נוספת:

21. ר"י אברבנאל

"באמת זה מוכיח על רוב זריזותה וחריצותה".

ואת חשיבותן של תכונות אלו באישה שהמקרא מעלה על נס, מביע ההמנון לאשת החיל בסיום ספר משלי.

הקורא בן ימינו רחוק מאוד מן הריאליה המתוארת בסיפורנו.

את מימיו הוא שותה מן הברז, ומעולם לא ניסה להשקות ולו גמל אחד. לפיכך המעשה של רבקה אינו מובן לו כראוי.

מעשה זה הרי מתואר בקיצור נמרץ, על פני שני פסוקים בלבד (יט-כ), בתוך סיפור ארוך ביותר.

אולם במציאות הריאלית, השקיה של עשרה גמלים הבאים מן הדרך, השקיה המבוססת על שאיבה מן הבאר והעראה אל השוקת, באמצעות כד אחד, על ידי נערה אחת, היא תהליך ממושך ומייגע אשר נמשך בוודאי הרבה יותר משעה אחת.

ובכן, אם נדיבותו של אברהם באה לידי ביטוי בסעודה המפוארת שהכין לאורחיו (והמהירות והריצה לא היו אלא לוויתת חן לסעודה זו), הרי שנדיבותה של רבקה היא בעיקרה בנכונותה למאמץ ממושך, לעבודה פיזית מייגעת, שאותה היא עושה בריצה, מתוך מסירות מפליאה.

אלא שכאן מתעוררת שאלה:

אם ערך העבד מבחן אופי לנערה המיועדת להיות אשת יצחק, מדוע הקדים לכך תפילה?

מבחן אופי, מעצם טבעו הוא מעשה אנושי, והצלחת המועמד בו אינה תלויה בה, אלא בבחירתו החופשית של הנבחן.

לפיכך את פרטי המבחן ראוי היה העבד לדבר אל לבו ולא להציגם כתפילה-בקשה מאת ה'.

שאלה זו אינה קשה:

העבד אינו מתפלל על כך שה' ייתן בלב הנערה לפעול כמצופה, אלא על כך שזמן את הנערה הראויה אל מבחנו של העבד, וכדברו בראש התפילה:

יב ... הַקְרָה נָא לְפָנַי הַיּוֹם, וַעֲשֵׂה חֶסֶד עִם אֲדֹנָי אַבְרָהָם.

'הקרה' פירושו: 'הזמן' (=זמן), ועל זימון מופלא זה, וודאי שיש מקום לתפילה.

שווה בנפשך:

לו היה העבד פונה לנערה הראשונה שנודמנה לפניו, ומבקש מה שביקש, וזו הייתה משקה אותו מכדה... ומסתלקת.

וכך גם השנייה וכך גם השלישית.

¹³ את הקישור בין פסוק טו לבין דברי הנביא מציין ר"ע ספורנו.

אולם אם לא תאבה הנבחרת ללכת אחר העבד, הורה אברהם לעבדו, אל לו להתפשר ולהביא אחרת, אלא אז יהא נקי משבועתו.

ניתן להסיק אפוא מדו-שיח זה, כי דבר מוסכם הוא בין אברהם לעבדו שיש לערוך מבחן כדי למצוא את האישה הראויה, ואולי גם זאת: לשניהם ברור שישנה אישה אחת שאותה מייעד ה' ליצחק, ואותה יש לאתר.

ברם, את אופיו המדויק של המבחן לאיתורה של האישה הנבחרת, מסתבר שקבע העבד בתפילתו על פי חינוכו בבית אברהם, ואברהם סמך עליו בזאת.

ה. סבירותו של המבחן שערך העבד לרבקה

המבחן שבו העמיד העבד את הנערה חייב להיות מבחן סביר: היענותה החיובית של הנערה, כל כמה שתהא נובעת מנדיבות לב ומנכונות להשקיע זמן ומאמץ מרובים, שומה עליה שיהא ניתן לנמקה בצורך אמיתי.

האמנם כך הם פני הדברים?

בקשתו של אדם צמא הבא מדרך ארוכה מנערה העולה מן הבאר "הגמלאיני נא מעט מים מפדך" נראית בקשה סבירה, וכך גם היענותה הנדיבה: "ותאמר: שתה אדני, ותמחר ותנדך פדה על ידה ותשקהו".

הצעת הנערה להלן "גם לגמליך אשאב עד אם פלו לשות" – היא הצעה נדיבה עד מאוד, ומימושה כרוך, כאמור, בריצה הלךך ושוב, בירידה לעין ובעלייה אל השוקת עשרות פעמים, "עד אם פלו לשות" – כל עשרת הגמלים.

מה עשה העבד במשך הזמן הרב הזה?

25. בראשית כ"ד

(כא) והאיש משתאה לה מחריש לדעת ההצלים ה' דרכו אם לא.

מדוע לא הציע לה את עזרתו?

הבה נשער (השערה מסתברת) שהעבד הוא איש זקן ונשוא פנים (כנאמר עליו בראש סיפורנו "עבדו זקן ביתו"), ואין בכוחו להשתתף בעבודה פיזית קשה זאת.

אולם בהמשך הסיפור מתגלה הדבר המסתבר מלכתחילה, כי לא לבדו הנהיג העבד הזקן שיירה של עשרה גמלים עמוסים כל טוב: היו עמו אנשים נוספים מעבדי אדונו.

דבר זה מתגלה לראשונה בשאלת העבד בפסוק כג: (כג) היש בית אביך מקום לנו ללון?

ומתבאר היטב בפסוק לב:

(לב) ויתן תבן ומספוא לגמלים, ומים לרחץ רגליו ורגלי האנשים אשר אתו.

ושוב בפסוק נד:

(נד) והאכלו וישתו והאנשים אשר עמו.

מסתבר כי האנשים אשר אתו היו אנשים צעירים, שעליהם הייתה מוטלת עיקר הטרחה הכרוכה במסע הארוך הזה.

ובכן מדוע לא סייעו הללו בשאיבת מים לגמלים? יותר מכך:

מדוע לא הורה להם אלעזר שיעשו הם את העבודה כולה, ולא יזדקקו לטרחתה של נערה צעירה?

המקום לרמיזה זו הוא בפסוק ד "כי אל ארצי ואל מולדתי תלך, ולקחת אשה לבני ליצחק".

ניתן היה להוסיף מילה או שתיים לפסוק זה, שמהן ישתמע הצורך בבחירת האישה הראויה.

ניתן אולי לענות תשובה הפוכה:

אברהם לא פירש, ואף לא רמז לעבד שעליו לאתר אישה מסוימת וראויה, ומבחן האופי שערך העבד הוא כולו פרי יזמתו, אך ברוח החינוך שקיבל בבית אדונו וברוח היכרותו עם אישיותו של אברהם.

תשובה זו מעוררת קושי אחר:

וכי מה חשב אברהם כשהורה לעבד מה שהורה?

האם העלה על דעתו שהעבד ייקח אישה כלשהי, והעיקר רק שתהא מארצו וממולדתו של אברהם? דבר זה אינו מסתבר.

אנו מבקשים לטעון שהיה ברור ומוסכם בין אברהם לעבדו, כי את האישה הראויה ליצחק יש לבחור על פי מידותיה.

דבר זה משתמע בבירור, לא מהוראתו הראשונה של אברהם (בפסוקים ג-ד), אלא מהדיון בין אברהם לעבדו בהמשך.

העבד שואל את אברהם בטרם יישבע:

24. בראשית כ"ד

(ה) אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי אל הארץ הזאת... ואברהם עונה לו:

(ח) ואם לא תאבה האשה ללכת אחריך ונקית משבעתי זאת...

והנה, שאלת העבד אינה מובנת:

אם האישה שאליה יפנה לא תאבה ללכת אחריו, מדוע שלא יפנה לבקש אישה אחרת, עד שימצא 'מתנדבת' שתהא מוכנה ללכת אחריו ארצה כנען?

מדוע, אפוא, פטר אברהם את עבדו משבועתו, במקרה שהאישה הראשונה שאליה יפנה העבד לא תאבה ללכת אחריו?

(שאלות אלו אינן קשות לשיטתם של הפרשנים הרבים הסבורים שאברהם ציווה על עבדו לקחת אישה ממשפחתו דווקא.

מסתבר שבמשפחתו מצויה מועמדת אחת בלבד שהיא בגיל המתאים לנישואין, ואם היא לא תאבה, אין מנוס מאשר לפטור את העבד מן השבועה.

ברם, שיטתם של פרשנים אלו קשה מן הסיבות שהעלינו בסעיף ב).

ברור אפוא שהן בתודעת העבד והן בתודעתו של אברהם רבו קיימת הנחת יסוד מוסכמת, שאין צורך לפרשה, שהאישה הראויה ליצחק תיבחר בדרך שתוכיח את התאמתה.¹⁴

ולכשתימצא האישה הראויה – דווקא היא תהא המועמדת להיות אשת יצחק.

¹⁴ נראה שלכך התכוון רמב"ן בביאורו לפסוק ה: "וטעם 'אולי לא תאבה האשה' – האישה אשר אדבר בה (- ויש גורסים: אשר אבחר בה) מכל הנשים אשר שם, או הראויה ליצחק".

אין ראוי אפוא לעודד התנהגות נלוזה כזו. האם אין בהתנהגותה התמימה של רבקה כדי לחזק את מה שנראה כמנהגם הציני של העבד ושל אנשיו, היושבים בחיבוק ידיים ואומרים לה: אם רצונך לשאוב לגמלים שאבי?

נראה שהפתרון לבעיה זו נעוץ בהבנת הריאליה המתוארת בסיפורנו – באורחות החיים של עיר המקבלת את מימיה מן הבאר הסמוכה לה.

הבאר שימשה במשך שעות היום לצרכים שונים ולסוגים שונים של אנשים. בצהריים, בעוד היום גדול, באו אליה הרועים כדי להשקות את צאנם, ואילו לעת ערב, יצאו בנות אנשי העיר לשאוב מים לשימוש ביתי.

השטח שבו ניתן היה לשאוב את המים היה מטבעו מצומצם. לעת ערב, לעת צאת השואבות, הצטופפו בשטח זה נערות צעירות רבות שבאו לשאוב מים לבתיהן.

מסתבר שלא היה זה מן הנימוס ומן הצניעות, ואולי אף בניגוד לתקנות החברתיות של העיר, שגבר ייכנס אז בין הנערות כדי לשאוב מים מן הבאר.

מצב זה הלם להפליא את צורכי מבחנו של העבד. בסוף סעיף א אמרנו, כי העבד השכיל להגיע למקום ריכוזן של בנות העיר הרווקות, שמתוכן עליו לבחור את האחת, בדיוק בזמן הנכון.

עתה אנו מוסיפים, שהסיטואציה שתיארנו ממש מעניקה לו את אופיו של המבחן, את תוכנו המדויק: העבד וגמליו הגיעו עם סוף היום אל באר המים עייפים וצמאים למים.

אולם הגישה אל הבאר בשעה זו חסומה בפניהם, והם זקוקים לרחמייה של אחת הנערות שתתחשב במצבם ותסכים להשקות אדם ובהמה.

זוהי אמנם טרחה גדולה מאד, אולם אין ביד העבד או ביד אחד מאנשיו לעזור לה בכך.¹⁷

* * *

נספח

בעיונו לפרשת ויצא בסדרה השנייה – "המפגש על הבאר" – דן הרב סמט בתפקידה של הבאר בשלושה סיפורי שידוכין, של יצחק, של יעקב ושל משה. העלתה שם הסברה שלסיפורים הללו יש ממד סימבולי, שבו הבאר מסמלת את האישה המופיעה לצדה, וההתרחשות על הבאר מהווה הטרמה סמלית של אופי הזיווג המתרחש באותה שעה. ניתוח סיפורנו מן ההיבט הזה, כפי שהוא נעשה באותו עיון (עמ' 127-129; 134-131), מוסיף ממד חדש וגבוה יותר למה שנכתב בעיון הנוכחי: מעשייה של רבקה בסיפורנו מגלים לא רק את מידת החסד שלה אלא אף את מידת פעלתנותה במסגרת המשפחה העתידה לקום. לעומתה, העבד (מייצגו של יצחק) הוא פסיבי, "משתאה – מחריש". דבר זה יבוא לידי ביטוי בחיי משפחת האבות בדור הבא: יצחק ייתן לרבקה לנהל את המשפחה, ולהיות הדמות הקובעת בכל עניין מרכזי, לרבות קבלת הכרעה בדבר זהותו של הבן שיקבל את ברכת אברהם ואימוץ בקשתה לשלוח את יעקב לשאת אישה בחרן.

¹⁷ שמעתי פעם, כי לאחר מלחמת ששת הימים, בכפרים ערביים אחדים שניוונו עדיין משאיבת מים מן הבאר שמחוץ לעיר, היו שלטים מוצבים ליד הבאר, ובהם נאסרה כניסת גברים למתחם השאיבה בשעות הערב – עת צאת השואבות. מברור אצל הבדואים יושבי הנגב למדתי כי איסור דומה קיים אף אצלם, אלא ששעת השאיבה של בנותיהם היא בבוקר השכם.

אין להשיב כי העבד ואנשיו נמנעו מלהשקות את הגמלים בעצמם כדי שיוכל להתקיים המבחן, שכן מבחן זה לכאורה אינו סביר:

מדוע אמורה הנערה להעלות בדעתה להציע לשאוב לכל הגמלים במצב דברים זה?¹⁵

נחמה ליבוביץ ע"ה, בעיונה "גם לגמליך אשאב" (עיונים בספר בראשית, עמ' 159-160) הרגישה בקושי, אלא שהכניסה אותו עצמו לתוך מבחנה של הנערה:

26. נחמה ליבוביץ ע"ה, בעיונה "גם לגמליך אשאב"

לא בריצה אחת אל הבאר ולא בשתיים ולא בשלוש נעשתה העבודה, אלא בהליכה הלוך וחזור... וכך "עד אם כלו לשתות". וכל זה נוכח עמידת האיש "משתאה – מחריש", והוא "והאנשים אשר אתו" אינם משתתפים בעבודה ההולכת ונעשית לעיניהם, בלא שאלה, בלי תמיחה, בסבלנות, בריצה, בשקידה: "ותשאב לכל גמליו". ואולם הפיקחים ואנשי המעשה שבזמננו, החושבים שפתיות היא מצד הנערה הטורחת, יגעה ועמלה – ודאי שעות – לזרים אלה ולגמליהם, יבינו אולי את רבקה אמנו ואת הלקח אשר רצתה התורה ללמדנו במבחן זה, בזוכרם את דברי עקביא בן מהללאל... (עדויות פ"ה מ"ו) "מוטב לי להיקרא שוטה כל ימי, ולא ליעשות שעה אחת רשע לפני המקום". וכן לא עשתה רבקה חשבונות של מעשיות ופיקחות בתיתה מים לאדם ולחי, וישוטים' אלה הם הם מקיימי עולם מאז ומתמיד.

הפאתוס החינוכי של המורה והמחנכת הדגולה ניכר בדבריה, ובהכירנו אותה ואת פעלה המבורך בהרבצת תורה ובגמילות חסד, יכולים אנו להעיד שלא רק על רבקה דיברה כאן, אלא על עצמה דיברה, כמי שטרחה ויגעה במשך עשרות רבות של שנים, בסבלנות, בשקידה, בזריזות, לרוות צימאונם של אלפי אנשים זרים לה, והייתה מן הפתאים שעליהם העולם עומד.

אולם אנו חותרים ליישוב המקרא, ודברינו בראש סעיף זה, כי המבחן לנערה חייב להיות מבחן סביר וכי היענותה הנדיבה צריכה להיות מנומקת בצורך אמיתי, אינם זרים ממקומם.

הנה, ביחס למצוות פריקה שבתורה – "עזב תעזב עמו" (שמות כ"ג, ה) – מלמדת המשנה:

27. משנה בבא מציעא פ"ב מ"י

הלך וישב לו (- בעל הבהמה) ואמר: הואיל ועליך מצוה אם רצונך לפרוק – פרוק, פטור, שנאמר: "עמו". אם היה זקן או חולה, חייב.¹⁶

נראה כי פטור זה נובע מן הסיטואציה הבלתי-מוסרית בעליל, שבה מנצל אדם בדרך לא הוגנת את טוב לבו של הזולת (או את חיובו לסייע לחברו מחמת המצוה המוטלת עליו).

¹⁵ בעל העקדה הרגיש בשאלה חמורה זו, והוא עונה עליה באמרו: "והראוי שייאמן שהאנשים אשר היו עמו הלכו אנה ואנה (- כלומר: הסתלקו מן המקום) או שהראו את עצמן שאינם אנשיו". אולם באמת קשה להאמין בכך, שהרי כבר בסמוך למעשה השאיבה שואל העבד את רבקה "הַיֵּשׁ בַּיַּת אֲבִיךָ מְקוֹם לָנוּ לָלוֹי", משמע שניכר היה לרבקה עוד לפני שאלתו זאת, כי ישנם אנשים נוספים עם העבד (דבר שרבקה הייתה יכולה לשער מלכתחילה, בראותה שיירה של עשרה גמלים).

מלבי"ם, אשר ניסה (בעקבות בעל העקדה) לבאר את ההיגיון במבחנו של העבד, כותב: "ראוי שתחשוב בלבה (- אחר בקשת העבד שהנערה תשקה אותו כשהיא אוחות את כדה בידיה): האיש הזה בוודאי יש לו איזה כאב בידיו, שלכן אינו יכול לשאוב מים לעצמו, כל שכן שאין לו כח לשאוב לגמלים. ובהזאת תתעורר בנדבת לבה ובטובה שתחוס על צער בעלי חיים להשקות את הגמלים". אולם האם גם ידי 'האנשים אשר עמו' כואבות? איזו מחלה מסתורית פקדה את כולם? מלבי"ם מתעלם מקיומם של האנשים הנוספים.

¹⁶ את הימנעותו של אליעזר מלשתף עצמו בשאיבה תירצנו בהיותו זקן, ואילו מלבי"ם (בהערה הקודמת) תירץ זאת בכך שרבקה חשבה לעצמה שהוא חולה.

די בביטול אחת מן ההנחות המדרשיות הללו, כדי שתיקרו התוצאה הרחוקה כל כך מן הפשט, שרביקה הייתה בת שלוש בעת נישואיה.

באמת, הדעה המובאת בסדר עולם ביחס לגילה של רביקה אינה תואמת את דברי חז"ל במקומות אחרים: במסכת יבמות סא ע"ב מובאת ברייתא המבארת כי כהן גדול צריך לשאת לאישה דווקא נערה (- לא קטנה ולא בוגרת). הברייתא לומדת זאת מן הפסוק האמור בכהן גדול (ויקרא כ"א, יד) "כִּי אִם בְּתוּלָה מְעַמְּיוֹ לָקַח אִשָּׁה", ומבארת הברייתא:

"בתולה" – אין בתולה אלא נערה, וכן הוא אומר: **"והנערה טובת מראה מאד, בתולה"**.

הרי שלדעת ברייתא זו הייתה רביקה נערה בת שנים עשרה שנים ויותר.

התוספות שם (ד"ה וכן הוא אומר) מציינים שדברי ברייתא זאת סותרים את דברי סדר עולם רבה, ומביאים גם את דברי ר' שמואל חסיד משפירא המוכיח מן הספרי (לפרשת וזאת הברכה, שנו) כי רביקה הייתה בת ארבע עשרה בעת נישואיה.²⁰ התוספות חותמים את דבריהם באמירה: "וצריך לומר דמדרשות חלוקים זה על זה".

רש"י בחר משום מה את הדעה המדרשית הרחוקה ביותר מפשוטו של מקרא. המעיין בסיפורנו על פי פשוטו, והחפץ בקבלת תמונה חיה וריאלית של המסופר בו, לא יאמץ כאן את פירושו של רש"י.

ז. נספח שני: "כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם... אינו נחש"

עיקרו של עיונונו הוא בהסבר מעשהו של עבד אברהם על העין כמבחן אופי שהוא ערך לנערה, כדי להיווכח בהתאמתה להיות אשת יצחק. עד כמה מפתיע אפוא מאמרו של רב במסכת חולין צה ע"ב: "כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאול אינו נחש". האם מעשהו של עבד אברהם הוא המופת לניחוש שאותו אסרה תורה? כיצד ניתן ליישב את מסקנות עיונונו עם מאמר זה של רב?

פרשני התלמוד ופרשני התורה התקשו בדבר זה והציעו לפרש את דברי רב בדרך דחוקה במקצת: אמנם מעשהו של אליעזר אינו ה"נחש" האסור, אך המסגרת החיצונית שבה פעל דומה לניחוש, וממנה ניתן ללמוד על גדר המעשה האסור. הנה לשון הר"ן (בחיידושו למסכת חולין, שם):

הנחש שאסרה תורה הוא התולה את דבריו בסימן שאין הסברא נותנת שיהא גורם תועלת לדבר או נזק... אבל הלוקח סימנים בדבר שהסברא נודעת שהם מורים תועלת הדבר או נזקו – אין זה נחש, שכל עסקי העולם כך הם... ואליעזר עבד אברהם ויונתן בן שאול בכיוצא בזה תלו מעשיהם, שאליעזר יודע היה שלא היו מזווגין אישה ליצחק אלא הוגנת לו, לפיכך לקח סימן לעצמו, שאם תהא כל כך נאה במעשהו ושלמה במידותיה... היא שהזמינו מן השמים ליצחק...

וכי מיייתן לה בגמרא לעניין איסור, הכי קאמרינן (=ומה שמביאה זאת הגמרא לעניין איסור, כך היא אומרת): שכל נחש שהוא מהדברים שאסרה תורה, שאין הסברא מכרעת בהן, **כל שאינו סומך על מעשיו ממש כמו שעשו אלו השניים בדבר מותר** – אינו נחש ואינו אסור.

ר"ע ספורנו בפירושו לפסוק יד מציין סיבה נוספת לכך שמעשהו של אליעזר אינו יכול להיות "נחש":

התפלל (- העבד) שיהיה כך, לא שסמך על נחש... ומה שאמרו ז"ל "כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם... אינו נחש",

ו. נספח ראשון: בת כמה הייתה רביקה בעת התרחשות סיפורנו?

כדי שעמידתה של רביקה במבחנו של העבד תהא בגדר מעשה סביר ומוזן, עלינו להבהיר את גילה של רביקה בעת התרחשות סיפורנו. דבר זה אינו אמור להטריד את הלומד את סיפורנו כפשוטו. ברור שרביקה הייתה אז בגיל המקובל לנישואי בנות בימי קדם, דהיינו לאחר התבגרותן המינית, בסביבות גיל 13 פחות או יותר. ואכן, הכתוב מכנה את רביקה פעמים אחדות 'נערה', ובהופעתה הראשונה בסיפורנו היא מתוארת כך:

טז וְהִנֵּנִי טַבַּת מְרֵאָה מְאֹד, בְּתוּלָה וְאִישׁ לֹא יָדָעָה.

משמע שהייתה ראויה אז לידיעת איש אותה.

השאלה מתעוררת בעקבות פירושו של רש"י לפסוק שבראש פרשת תולדות (כ"ה, כ): "ויהי יצחק בן ארבעים שנה בקחתו את רביקה". רש"י מביא שם חשבון זה:

שהרי כשבא אברהם מהר המוריה (- לאחר העקידה) נתבשר שנולדה רביקה (כ"ב, כ-כג), ויצחק היה בן שלושים ושבע שנה. שהרי בו בפרק (- לאחר העקידה) מתה שרה, ומשנולד יצחק עד העקידה שמתה שרה שלושים ושבע שנה היו, כי בת תשעים הייתה כשנולד יצחק (י"ז, יז), ובת מאה עשרים ושבע כשמתה (כ"ג, א)... הרי ליצחק שלושים ושבע שנים, ובו בפרק נולדה רביקה. המתין לה עד שתהא ראויה לביאה שלוש שנים (- ראה נדה פ"ה מ"ד), ונשאה.

ובכן, על פי חשבון זה הייתה רביקה בת שלוש שנים בעת התרחשותו של סיפורנו. דבר זה אינו מסתבר כלל על פי פשוטו של מקרא, לא רק מפני מה שאמרנו בראש סעיף זה, אלא מפני שלא יתואר כלל שילדה בת שלוש יוצאת לשאוב מים "וְכַדָּה עַל שְׂכָמָה". ולא ייתכן שילדה זעירה כזאת תשקה אדם מבוגר מים מכדה, וגם לא ייתכן שילדה בת שלוש תשאב מים לעשרה גמלים. כל מעשיה של רביקה בסיפורנו וכל התנהגותה בו, מראשית הופעתה (בפסוק טו) ועד לסיום הסיפור (בפסוקים סד-סז), מלמדים על היותה נערה צעירה בגיל שאנו מכנים אותו היום 'גיל ההתבגרות', הוא הגיל שבו נישאו נערות בימי קדם (ובחברות מסורתיות רבות עד היום).

רש"י נטל את חשבוננו ממדרש סדר עולם רבה פרק א.¹⁸ מדרש זה עוסק בכרונולוגיה של המקרא, אך הוא עושה זאת במקומות רבים בדרך מדרשית מובהקת, שדבר אין לה עם הפשט.

אף החשבון המובא ברש"י מבוסס על הנחות אחדות שאינן נובעות מפשוטו של מקרא: ראשית, שיצחק היה בן שלושים ושבע בעת סיפור העקידה. חשבון זה מבוסס על ההנחה שמות שרה אירע מייד אחר חזרת אברהם ויצחק מהר המוריה ומחמת אותו אירוע. אולם דבר זה אינו מתחייב כלל מן המקראות, אלא נובע מדרישת סמיכות הפרשיות. הרושם המתקבל מפשוטו של מקרא הוא שיצחק היה ילד בעת העקידה.

ההנחה השנייה היא שרביקה נולדה בערך בעת התרחשותו של סיפור העקידה. הנחה זו מבוססת על כך שבפרק כ"ב נאמר החל מפסוק כ, לאחר סיום סיפור העקידה: "וַיְהִי אַחֲרַי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֵּגַד לְאַבְרָהָם לֵאמֹר: הִנֵּה יֻלְּדָה מִלְּפָנָי גַּם הוּא בְּנִים לְנַחֹר אַחִיךָ... וְאֵת בְּתוּאֵל. וּבְתוּאֵל יֻלְּדָת אֵת רִבְקָה".

המדרש קושר שמועה זו ששמע אברהם להרהוריו בעת שחזר מהר המוריה, ורואה בה את בשורת הולדת רביקה בת זוגו של יצחק. אולם לפי פשוטו, אין הכרח להצמיד את זמנם של שני האירועים – העקידה ושמעות אברהם, וגם אין הכרח לפרש שרביקה נולדה בעת אותה שמועה: אפשר שנולדה הרבה לפני כן, ושמעות לידתה הגיעה רק עתה.¹⁹

²⁰ הספרי אומר שרביקה בעת מותה הייתה בת מאה שלושים ושלוש שנים, וחשבון זה אפשרי רק אם נניח שהייתה בת ארבע עשרה בעת נישואיה. אף חשבון זה מבוסס על כמה הנחות מדרשיות. החזקוני בפירושו ל-כ"ה, כ מקשה על רש"י מחמת החשבון המתחייב מן הספרי.

¹⁸ במהדורות מדרש זה שלפנינו, וכן בציוטיו בדברי הראשונים, רבו הגרסאות במה שנוגע לשאלתנו. דברי רש"י תואמים אחת מן הגרסאות.
¹⁹ אפשר גם שהמילים "ובתואל ילד את רביקה" אינן כלל חלק ממה ששמע אברהם, אלא הן לשון הכתוב, ורביקה נולדה זמן רב אחר אותה שמועה.

הבאנו גם את הסברם של חכמי פרובאנס לדברי רב, השונה מכל האחרים, ולפיו בטל הקושי מעיקרו.

הכוונה היא שיאמר המנחש כדבריהם, אבל יאמר זה שלא בדרך תפילה אלא דרך נחש, שאם יקרה כך – יעשה כך וכך. בנושא זה דנו באריכות בעיוננו לפרשת שופטים בסדרה השנייה: "כי לא נחש ביעקב", עמ' 400-403 ועמ' 406. שם